

ÇOCUĞUN GELİŞİM BASAMAKLARINA GÖRE FİĞÜRLERİ ELE ALMA BİÇİMLERİ¹

Dr. Öğr. Üyesi Fahrettin GEÇEN²

ÖZET

Araştırmada iki yaş itibariyle çocukların çizgisel gelişimleri ele alınmaktadır. Çocuk iki yaş civarlarında çizgiyle tanışıp, üç yaşında mandala ile baş formunu keşfetmektedir. Çocukların yaşları ilerledikçe kendisinde gerçekleşen fiziksel, bilişsel, toplumsal değişimlerle birlikte çocukların resimlerinde figür çizimleri gelişim ve değişim göstermektedir. Yapılan bu araştırmada da bu değişim süreci içerisinde çocukların çizmiş oldukları resimlerdeki gelişimleri ve figürleri ele alma biçimleri konu edilmiştir. Nitel desen çizimi yapılan bir araştırma olup; ailelerinden izin alınarak iki ve üç yaşındaki her yaş için 20 çocuğa çizim yaptırılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Kale İzollu İlkokulu ve Gazi İlkokulu'nda yer alan ana sınıflarından her okuldan 20 öğrenciye, Yahya Kemal Beyatlı ve Türk Telekom İlköğretim okullarında yer alan ilkokul seviyesindeki her okul ve her yaş için 20 öğrenciye resimsel uygulamalar yaptırılmıştır. Resimsel uygulamaların değerlendirilmesi sonucu elde edilen bulgular yanında alanla ilgili literatür taraması da yapılmıştır. Araştırmada çocuklarda meydana gelen fiziksel ve bedensel gelişimlerin; resimde yer alan figürlerin formsal oluşumunu etkilediği, bilişsel ve toplumsal gelişimin ise; bilgi ve anlatım tarzı itibariyle resimde zengin bir anlatım sergilediği görülmüştür. Bu araştırmanın eğitimcilere ve ilgili alandaki bireylere çocuğu tanıma da ve sanat eğitiminde yararlı olacağı düşünölmektedir.

Anahtar Kelimeler: Figür, Mandala, Şematik, Mantık, Resim

¹ Bu Makale 5-7 Mayıs 2018 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen ASEAD 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

² İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakóltesi Resim Bölümü, fahrettin.gecen@inonu.edu.tr

THE WAYS OF DEALING WITH THE FIGURES AND LINEAR DEVELOPMENT OF A CHILD ACCORDING TO THE DEVELOPMENTAL STAGES

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the linear development of children by the ages of two. The child meets the line around the age of two and explores the head form with mandala in three years old. Figure drawings show development and change in the pictures of children with physical, cognitive and social changes that occur itself as children ages. In this research, the development and ways of dealing with the figures of the paintings of the children were discussed in the process of change. The research was conveyed with qualitative pattern drawing ; 20 children of each age of two and three years old were got to draw with the permission from their parents. 20 students of each degrees and ages from primary schools located in Yahya Kemal Beyatli and Türk Telekom Primary School and 20 students of each preschools located in Kale Izollu primary and Gazi primary school, which are affiliated with the Ministry of National Education were made pictorial applications. In addition to the findings obtained as a result of the evaluation of the pictorial applications, a literature survey was carried out associated with the field. In the research, it was observed that corporal and physical development of children influenced the formalization of the figures in the picture on the other hand, cognitive and social development exhibited a rich expression in the picture in terms of knowledge and expression style. It is thought that this research will be useful for the educators and individuals in the field of child recognition and art education.

Keywords: Figure, Mandala, Schematic, Logic, Picture

GİRİŞ

İnsan doğduğu andan itibaren farklı bir bireydir. Onu doğuran anne ve baba farklı, büyürken yaşadığı ortam farklı, beslenirken aldığı besinler farklı, akrabaları farklıdır. Çocuk büyürken iletişim kurduğu her nesne ve gördüğü her durum onda farklı kodlama oluşturur. Oluşan farklı kodlamalar çocuğun olayları ve durumları anlamlandırmasında, farklı görme ve algılamasına neden olur. İnsanın yaşamında oluşan farklı kodlamalar ve yaşının getirdiği dönemsel özellikler kişilerin zekâsını, yeteneğini, sosyal iletişimini etkiler. Bireylerin farklılıklarını dikkate alarak değerlendirmek, her yaş grubunun sahip olduğu dönemsel özellikleri göz önünde bulundurmamak, bireylerin resimsel gelişiminin analizinde önemlidir.

Oluşan kodlamalar ve çocukların dönemsel özellikleri ile kendi içsel duygu ve düşüncelerini resimlerine yansıtmaktadır. Küçük çocuklar kendi dünyalarını resmettiklerinden resimlerinde kullandıkları figür ve nesnelere bir nevi onları da yansıtmaktadır. “İnsanlar ilk çağlardan günümüze kadar duygularını ve düşüncelerini; seslerle, çizgilerle, renklerle, simgeler halinde şekillere dönüştürerek yansıtmıştır”(Şenel, 2010:290)³.

³ ŞENEL, Elif. “Türkiye’de Görsel Sanatlar Eğitiminin Örgütsel Yapılanması”, International Conference on New Trends in Education and Their Implications, S:11. (2010), S.290-295.

Çağlar değişse de çocukların kendi iç tepilerini yansıtılmaları değişmemiştir. Değişen sadece kullanılan teknolojik değişiklikler olmuştur. “Golomb , bilişsel gelişim açısından en çok bilginin çocukların insan figürü çizimlerinden elde edildiğini ve çocukların tipik olarak karalamadan ilk temsili şekillere ve formlara, daha sonra da karmaşık insan figürü tasarımlarına doğru ilerlediklerini saptamıştır” (Dağlıoğlu, Deniz, 2011:19)⁴.

“Resim psiko-pedagojik açıdan çocuğu bize tanıtmaya yarayan bir ölçüt olduğu gibi, onun zekâ, kişilik, yakın çevre özellikleriyle iç dünyasını yansıtmaya yarayan bir ifade aracı olarak büyük önem taşır” (Çağlayan, 2014: 93)⁵. Çocuğun çizdiği resimde yer alan figür ve nesnelere dünyayı ve olayları algılama biçiminin gösterdiğinden, zeka ve kişiliği hakkında bizlere ip ucu verebilmektedir. Çocuk resimleri ayrıca “onların saf duygularının, informal işlenmiş zekâsının, heyecanlarının ve yaratıcılığının bir ürünüdür” (İskenderoğlu, 2010:2)⁶. Çocuk resimleriyle katışıksız ve etkisiz formal bilgilerin dışında özü kavrayarak yalansız saf dünyasını yansıtır.

Çocuğun gelişim basamakları beş evrede ele alınmaktadır. Karalama evresinde çocuk çizgiyle tanışmakta, ilk figür çizimi olan mandalayı (baş resmi) keşfedip, çubuklarla figüre gövde el ve ayaklar çizmektedir. Şema öncesi dönemde ise çocuk şemaya benzemeyen fakat düzgün çizilmemiş ne olduğu anlaşılır figür ve nesnelere çizmektedir. Şematik dönemde ise çocuk figür ve nesnelere geometrik formlarla vermektedir. Gerçekçilik döneminde ise çocuk çizimlerini gerçeğe benzetmeye çalışmakta fakat yeterince başarılı olamamaktadır. Mantık döneminde ise çocuk bilişsel ve toplumsal gelişimlerle birlikte daha gerçekçi ve kendi düşüncelerini mantığa dayalı şekilde ifade ettiği çizimler yapmaktadır.

Bu araştırmanın evrenini, Malatya ilinde yer alan ailelerinden izin alınarak iki ve üç yaşındaki her yaş için 20 çocuğa, oluşturulan gruplar ve gelişimsel dönemlerine uygun şekilde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Kale İzollu İlkokulu ve Gazi İlkokulu'nda ait ana sınıflarında, Yahya Kemal Beyatlı ve Türk Telekom İlköğretim okullarında ki yine her yaş için 20' şer resim her okulda ayrı ayrı öğrencilere resimsel uygulamalar yaptırılmıştır.

Araştırmanın örneklemini ise çocuğun çizgisel gelişim evrelerinde olan 2-15 yaş grubu çocuklar oluşturmaktadır. Öğrenciler random yoluyla rastgele seçilmiştir. Bu çalışma ile var olan bilgilerin doğruluğu yada yanlışlığı konusunda bir inceleme yapılmıştır.

⁴ DAĞLIOĞLU, H, Elif ve DENİZ, Ümit. “Okul Öncesi Dönem Çocuklarının İnsan Figürü Çizimlerinin Gelişimsel Açısından Cinsiyete Göre İncelenmesi”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, S:35. (2011), S.016-30.

⁵ ÇAĞLAYAN, Nuran. “Zihinsel Engelli Bireylerin Eğitiminde Görsel Sanatlar Dersinin Yeri Ve Önemi” Sosyal Bilimler Dergisi Karabük Üniversitesi, S:1. (2014), S.91-101.

⁶ İSKENDEROĞLU, Levent ve AYTAÇ, İsmail. Çocuk Resimlerinde Görme Biçimleri, E-Journal Of New World Sciences Academy, S:2. (2010), S.1-11.

1. ÇOCUĞUN ÇİZGİSEL GELİŞİM BASAMAKLARI

Çocuğun çizgisel gelişim basamakları Karalama Dönemi, Şema Öncesi Dönem, Şematik Dönem, Gerçekçilik Dönemi ve Mantık Dönemi olmak üzere beş dönemden oluşmaktadır.

Karalama Dönemi	2-4 Yaş	(Seribbling)
Şema Öncesi Dönem	4-7 Yaş	(Preschematic)
Şematik Dönem	7-9 Yaş	(Schematic)
Gerçekçilik Dönemi	9-12 Yaş	(Realism)
Mantık Dönemi	12-14 Yaş	(Pseudo-Naturalistic)

1.1. Karalama Dönemi 2-4 Yaş (Seribbling)

Karalama Dönemi Genel Özellikleri;

İlk çizgiyle tanışma; Çocuk iki yaş dolaylarına vardığında (birkaç ay erken veya geç olabilir) bir eliyle ya da iki eliyle tuttuğu kalem, tebeşir, kömür parçası, pastel fırça gibi bir araçla zemine vurarak darbeler atar, kalem veya başka aracın kayması ile çizgi ile tanışır (Yavuzer, 1998: 33)⁷.

İlk şekillerin oluşumu; Bu çizgisel hareketler ile çocuk kalem veya benzeri aracı yüzey üzerine vurduktan sonra ileri-geri sonrada kendi etrafında döndürerek elde ettiği yuvarlağımsı çizgileri ortaya çıkarır. Bu çizgiler planlanmamış, rastgele ve içgüdüsel olduğu için düzensizdir (Yavuzer, 1998: 32).

El-Zihin koordinasyonunu kurmaya başlama; üç yaşlarına doğru karalamalara devam eden çocuklar, bu karalamaları yaparken daha kontrollü çizgiler ve hareketler geliştirirler (Buyurgan-Buyurgan, 2007⁸: 54; Kırıçoğlu, 1991: 83⁹).

İnsan figürü çizme; insan çizen çocuk yuvarlak bir baş içinde yuvarlak gözler; hatta yuvarlak göz bebeği, yuvarlak bir burun, düz yatay bir çizgi ile ya da kavisli bir çizgi ile ağız, başın altında çıkan dikey düz çizgi ile bedeni yine düz çizgileri kolları, kolların ucunda yuvarlak çizgilerden elleri çizebilir. Bedene çubuk ayak, el ve ayakların eklenmesi dört yaşındadır (Buyurgan-Buyurgan, 2007: 56)

⁷ YAVUZER, Haluk, Resimleriyle Çocuk, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1998.

⁸ BUYURGAN, Serap ve BUYURGAN Ufuk. Sanat Eğitimi ve Öğretimi, 2, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2007.

⁹ KIRIŞOĞLU, Olcay Tekin. Sanatta Eğitim, 1, Demircioğlu Matbaacılık, Ankara, 1991.

Karalamaların adlandırılmaları; 1-Kontrollü Karalamalar, 2-İsimlendirilen Karalamalar, 3-Bir Rahatsızlığı Dile Getiren Karalamalar ya da çizgilerdir”(Yavuzer, 1998: 34).

İlk baş çizimi; Kellogg elips ve yuvarlakların içine yerleştirilmiş iki çizgiden meydana gelen şekle ‘Mandala’ demektir (Buyurgan-Buyurgan, 2007: 52; Kırıçoğlu, 1991: 85).

Mandala Örnekleri (Haluk Yavuzer'den)

Baş Çizimleri Benzerleri (Haluk Yavuzer'den)

Kullandığı renkler; Çocuk resminin görülmesini ister, bu yüzden parlak ve canlı renkler seçerler. Resmî özgürce boyayan çocuk karalamalarını açık bir şekilde görmek istediği için ara renkleri ve açık tonları tercih etmez, kullanmaz (Özsoy, 2005: 45)¹⁰.

Mekan algısı; Bu yaştaki çocuklar nesnelere kâğıt üzerinde özgürce çizerler, fakat bu nesnelere bir boşluğun içerisindeymiş gibi durduğundan dolayı mekânı veremezler (Özsoy, 2005: 46).

Perspektif, oran-orantıyı verme; büyüklük, küçüklük, yakınlık, uzaklık etkisini yok ettiğinden perspektiften ve oran-orantıdan söz edilemez (Özsoy, 2005: 46).

¹⁰ ÖZSOY, Vedat. İlköğretimde Sanat Eğitimi ve Kuramları, Görsel Sanatlar Eğitimi Derneği Yayınları, Ankara, 2005.

Resim 1: Karalama Evresi Örneği

Yukarıdaki resimde hem çocuğun karalama çabaları görülmekte, hem de mandala örneği ile çocuğun genel insan figür çizim özelliklerini gösterdiği ve de konu olarak aileyi anlattığı görülmektedir.

1.2. Şema Öncesi Dönem 4-7 Yaş (Preschematic):

Bu dönem giren çocukların hayal dünyaları gelişmekte, kendini algılayıp çevreyi tanımakta, duygularını ve hayallerini resimlerine yansıtmaktadırlar. Eğitimciler ve aileler çocukların resimlerinin dönemsel özelliklerini bildikleri takdirde onun dünyasını da çözebileceklerdir.

El kasları fazla gelişmemiş olan çocuk imgeleri vermekte zorlanmakta, çizimleri şema yerine sembol şeklinde vermektedir. Yaş ve bilişsel gelişme arttıkça çocuğun sembolleri şemaya yavaş yavaş benzemeye başlar.

“Çocuklar resimlerinde nesnelere resim düzlemine yatırarak çizerler. Sanat eğitiminde düzleme özelliği olarak isimlendirilen bu özellikteki nesnelere bir görüş noktasından değil de birçok görüş noktasından bakılıyormuş gibi çizilir. Çocuklar bu tür resimleri yaparken ya kâğıdı resmi yaptıkları yöne doğru çevirerek ya da kendileri kâğıdın etrafında dönerek çizerler” (Buyurgan-Buyurgan, 2007: 58). Bunun nedeni çocuğun bütün nesne ve kişileri üç boyutuyla birlikte tamamen gösterme isteğidir. Arka arkaya gelen iki figürün arkadakinin büyük kısmının görünmemesine rağmen arkadaki figürü yatırarak tamamen gösterir. Ya da bir evin ön kısmı, yan kısmı ve arka kısmının birlikte vermeye çalışması çocuğun bildiği gerçeği yansıtmaya çabasından kaynaklanır.

Bu dönemdeki çocuklara çizdirilen resimler incelendiğinde resimlerin çoğunda mekânın sınır ve yer çizgileriyle verdikleri görülmüştür.

Röntgen (saydam) çizimde eş anlamlı bir gösterim vardır. 5-7 yaş arasındaki çocukların yaptığı çizimlerde bazen çocuğun var olduğunu bildiği ama normal olarak göremediği öğeler hala bulunabilir. Bunun sonucunda 'saydam' ya da 'röntgen' çizim denen şeffaf resim ortaya çıkar (Yavuzer, 2003: 46)¹¹. Örneğin; evin içinde insan ve eşyaların gösterimi, denizin içinde balıkların gösterimi, annenin karnındaki bebeğin gösterimi gibi.

Çocuk derinliği verememekte, perspektifi kuramamaktadır.

Bu dönemde en çok insan figürü çizilir. Figürler genelde çöp adam şeklindedir. Figürlerde görülen özellikler daha çok iribaş figürlerin gelişmemiş bir baş (daire) ve çoğunlukla iki bacak (daireden çıkan iki çizgi) olduğu düşünülür. Başta bazen gözler burun ağız bulunur (Malchiod, 2005:123)¹².

Çocuğun bu dönemde çizdiği şemalarla, karalama dönemindeki gibi soyut değildir, şema okunabilir durumdadır.

Daha çok ana renk ve ara renkler kullanır, ana renklerin adlarını bu yaşta öğrenir ve söylerler.

Çocuk resim çizerken kompozisyondaki nesnelerin tümüyle değil çizdiği figür ya da objenin kendisiyle tek tek ilgilenir. Fakat çocuğun duygusal ilişkisinin yoğun olduğu nesne daha fazla ayrıntı, ilgi ve zenginlikle öne çıkar.

Çocuk resim çizmekten haz alan çocuk bol miktarda insan figürü çizip ayrıntılarını verir, resim kâğıdını doldurma endişesi de yaşar.

Bu çocuklar resim çizerken nesnelere genelde aynı boyda çizerler. Örneğin bir çiçek ile bir insan figürünü aynı boyda çizmektedir

Resim 2 : Şema Öncesi Dönem Resmi

¹¹ YAVUZER, Haluk, Resimleriyle Çocuk, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2003.

¹² MALCHODİ, Cathy A.. Çocukların Resimlerini Anlamak. (Çev: Y. Tülin), Epsilon Yayıncılık İstanbul, 2005.

1.3. Şematik Dönem 7-9 Yaş (Schematic)

Bu dönem çocukları ana okuldan sonra okul yaşamına geçmektedirler. Okula yeni başlayan çocuklar okumayı, yazmayı çözümlerler, öğrenirler; bu öğrendiklerini resimlerinde yazı yazarak resme sokarlar. Buna “Konuşan Resim” (Buyurgan ve Buyurgan, 2007: 62) denir .

Çocuklar resimlerinde gerçeği verme çabalarına girmeye başlarlar fakat “Çocukların resimlerinin ister toplumun değer yargıları nedeniyle ister okul çağında sözel anlatımın güçlenmesi nedeniyle katı, estetik açıdan yaratıcılıktan yoksun gördükleri bir gerçektir” (Kırıçoğlu, 1991: 97). Bu nedenle resimde yer alan figürleri ve formları geometrik verirler.

Gerçeği verme çabalarından ötürü figür ve nesnelere renklendirirken, renklerde sıcak soğuk ayrımı yapmadan asıl rengine sadık kalarak vermeye çalışırlar. “Ancak sevdikleri renkleri ve coşkularını ifade edecekleri renkleri de kullanmaktan kaçınmazlar” (Özsoy, 2005: 49; Yavuzer, 1998: 57).

Çocuklar resimlerinde figürleri çizerken gerçeği yakalama çabasından ötürü katı gerçekçi olsa da gerçek ebatlarında vermeye çalışırlar.

Bilişsel gelişiminin hızlı olduğu çevresinde (özellikle okulda) ve birçok becerilerin kazanıldığı bu devrede çocuğun motor becerilerinde, sosyal ilişkilerinde bir süreklilik ve artış görülür. Resimlerinde varlıkları sınıflandırmasına, karşılaştırmasına ve sıralamasına yönelik şemalar geliştirirler. Nesnelere biçim boyut ve renk açısından gruplandırabilme becerilerinde gelişmeler görülür (Artut, 2004: 207)¹³.

Bu dönem çocuklarının form ve figürleri geometriksel olarak vermelerinin asıl nedeni Sembollerin şemaya dönüştüğü bu dönemde gerçeği yansıtmaya isteği küçük kasların (el, bilek, parmak) gelişmemiş olmasından dolayı gördüklerini anlatmakta başarı gösterememeleridir” (Özsoy, 2005: 48).

Şematik dönemde çocuklar özellikle iletişim kurdukları nesnelere ve figürleri çizerler. Özellikle bu dönem çocukları insan figürü çizimine aşırı ilgi gösterirler. Onların çevreyle iletişiminin artması insan figürü çizimlerinde önemli etkidir. İnsan figürü çiziminde abartıya kaçtıkları ve çizimlerin dekoratif olduğu görülmektedir. Örneğin bir kız figürü çizdiğinde tokasını yukarı dikip abartması, kemeri belirgin çizmesi gibi.

Şematik dönem çocukların çizimlerinde hareket görülmektedir. Resimlerde figürlerin kollarını öne uzatması, ayaklarının ön ve arkada durması, yüzlerde duygu ifadelerinin eğimlerle verilmesi, figür başlarının yukarı aşağı hareketi görülen örneklerdir. Yine şematik dönemde az rastlansa da profilden figür çizimleri de görülmektedir.

¹³ ARTUT, Kazım. Sanat Eğitimi Kuramları ve Yöntemleri, 3, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004.

Şematik dönem çocukları figürlerde ayrıntıya girmektedirler. “Resimde sadece baş, gövde, kollar ve bacaklar olmamalı; gözler, burun, ağız gibi organlar da bulunmalıdır. Ayrıca bu yaşta gözlerin burundan, burnun da ağızdan farklı olması, boyun ve saçların çizilmesi beklenir. Genellikle çocuk, resmine eller hatta parmaklar ve ayaklar için ayrı ayrı semboller ekler. Çoğunlukla gövde yerine elbise çizilir” (Gürtuna, 2003: 66).

“Mekânı vermek için çocuk yer ile birleşen nesnelerin altlarına çizgiler çizme yoluna gider.” Çocuğun ilk kez çevresinin bir parçası olduğundan haberdar oluşu resimlerinde ‘yer çizgisi’ bas line adı verilen sembolün kullanılmasıyla başlar”(Yavuzer, 1998: 57). ” Bu çocuğun insanların ve diğer nesnelerin yer üstünde durduğunu anlatmak için kullandığı çizgilerdir. “Nesne ve figürler buldukları uzaklığa göre büyük-küçük çizilebilir. Ama çocuk tarafından hiçbirisi diğerinin önünde gösterilmez” (Özsoy, 2005: 49).

Şematik dönem çocukları, figürler arası perspektif yakındaki figürlerle karşılaştırıldığında verilebilirken uzaktaki figür ile yakındaki figür arasındaki perspektif etkisi verilememektedir.

Şematik dönem çocukları, figürler arasında ve figürün kendi uzuvları arasında tam olmasa da oran orantı verebilmekte.

Resim 3: Şematik Dönem Resmi

1.4. Gerçekçilik Dönemi (Gruplaşma) 9-12 (Realizm)

Bu dönemde çocuklarda bedensel, fiziksel, psikolojik değişimlerin ilk belirtiler görülmeye başlar. Piaget’in çete çağı olarak isimlendirdiği bu evrede kız çocukları genellikle gelin-damat, kraliçe, kalpler, sevgi, kadın yüzler, giysiler, evler, çiçekler, yavrulu hayvanlar gibi konulara yönelirken; erkek çocukları tekneler, uçaklar, trenler, savaş ve spor sahneleri, futbol, silahlar gibi konuları bolca çizer (Buyurgan ve Buyurgan, 2007: 63; Yavuzer, 1998: 64-66). Bu döneme gruplaşma veya baş kaldırma denilmektedir (Artut, 2004: 210; İskenderoğlu¹⁴, 2006: 62; Gürtuna, 2003: 80¹⁵).

¹⁴ GÜRTUNA, Sevgi. Çocuk ve Sanat Eğitimi, Morpa Kültür Yayınları, Ankara, 2003.

¹⁵ İSKENDEROĞLU, Levent. Çocuk Resimlerinde Görme Biçimleri, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2006.

Bu şekilde nitelendirilmesinin sebebi ergenlik dönemine girilmesiyle birlikte bilişsel değişimdeki (basit matematiksel işlemler dışında somut orta zorlukta, bazı çocuklarda dil hâkimiyetinin kurulması) gelişmelerle birlikte ergenin çevreyi tanıma, okul içindeki akranlarıyla iletişimin artması, aileden bağımsız olarak bazı konularda hareket edebilme yetilerinin hissedilmesiyle gruplaşmalar başlar.

Resimde bazı biçimsel özellikleri çözdüğü dönem olarak görülür. Somut düşüncelerin gelişmesiyle gerçeği yakalama çabası, şema formundan doyum elde etmeme, yetersiz görmeler başlar (Artut, 2004: 212; Yavuzer, 1998: 64-65).

Çocukların kendi cinslerindeki arkadaşlarla grup oluşturmalarının nedeni fiziksel ve biyolojik değişimlerin de etkisiyle cinsler arası farkı tamamen hissetmeleridir. Ayrıca kızların ve erkeklerin ilgi alanlarının farklılığı cinslerin birbirinden uzaklaşmalarını hatta karşı cinsten nefret etmelerine neden olmaktadır. (Gürtuna, 2003: 80).

Karalama ve şema öncesinde yoğun bir şekilde çizim yapan çocukların küçük kasları daha hızlı gelişmiştir. Bilişsel gelişimin etkisiyle, el göz koordinasyonunun gelişim süreci içinde görme duyusu da gelişmektedir (Gürtuna, 2003: 80). “Bilişsel gelişimin etkisiyle dikkat süreleri artar. Çocuğun dikkat süresi 16-20 dakikadır” (Buyurgan ve Buyurgan, 2007: 80). “Bu dönem çocuğunun resminde artık erken yılların güçsüz fakat özgür havası kalkmış, içinde yaşadığı kültür ve toplumun bazı zevk ölçülerinin uyma kaygısı egemen olmuştur”(Yavuzer, 1998: 65). Çizimlerde insan figür çizimleri de daha çok gerçek formuna yakın çizilmekte, konu olarak figürü toplumun bir elamanı olarak resimlerinde yansıtmaktadır.

Resim 4: Gruplaşma Dönemi Resmi

Yukarıdaki resimde çocuk resminde toplumsal bir olaya yani “15 Temmuz”a değinmiştir. Figürlere hareket vermiştir. Yazıyla duygularını daha fazla anlatmaya çabalamıştır.

Aşağıda bu yaş grubuna resimlerini ortak özellikleri özet olarak verilmiştir:

Olaylar, eşyalar ve gerçekler arasında ilişki kurabilme, plan yapabilme yetisi büyük ölçüde gelişmiştir. Kız ve erkekler arasındaki cinsiyet farklılığından kaynaklanan konuların seçimi ön plana çıkar, perspektif etkileri görülmektedir.

Geometrik çizgilerden uzaklaşmıştır, resimlerinde katı gerçekçilik egemendir, insan figürlerinde önemli gelişme cinsiyet ayrımları ile resimlerine yansır, renk kavramının geliştiği, renkleri anlama ve amaçlarına uygun olarak fark ettikleri görülmektedir. (Artut,2004: 211).

Renk açısından çocuk ana renklerin dışındaki renkleri de yavaş yavaş tanımaya başlar. Renkleri artık nesnelerin gerçek renkleri olarak kullanır. Aynı rengin farklı tonlarını da kullanabilir renkleri gelişigüzel kullanmaz. Renk karışımları görülür (Buyurgan ve Buyurgan, 2007: 63; Yavuzer, 1998: 65; İskenderoğlu, 2006: 63; Gürtuna, 2003: 80-81).

Henüz üç boyutu çözememişler, fakat ön-arka ilişkisi kurabilen öndekini büyük, arkadaki nesneyi ve figürü küçük çizerek perspektifi çözümlenmektedirler. Bu yaş grubu çocuklara basit perspektif bilgileri eğitimciler tarafından verilmelidir.

Orantıları figürün kendi içinde mekânla ilişkisinde-nesneler ile ilişkisindeki orantıyı çözmüştür. Fakat küçük kaslarının tamamen gelişmemesinden tam olarak veremez (İskenderoğlu, 2006: 51; Özsoy, 2005: 51).

1.5. Mantık (Görünürde Doğalcılık) 12-14 Yaş (Pseudo-Naturalistic)

Bu dönemde ergende bilişsel, bedensel-fizyolojik ve toplumsal değişimler meydana gelip ergen artık soyut düşünmektedir.

Mantık döneminde ergenler soyut ve çoklu düşünerek karikatür, espiri gibi ifadeleri yaşamlarına ve resimlerine sokmaktadırlar.

Ergenler gerçeği yakalama çabası içine girmekte ve bazı ergenler hata yapmamak için taklide yönelik kopya resme yönelmektedirler.

Ergenler bu dönemde toplumsal ilişkilere girdikleri için arkadaşlar ile ilişkiler kurmakta ve ailelerinden bağımsız hareket etmektedirler. Bundan ötürü eğitimcilerin grupça çalışma etkinlikleri yapmaları yararlı olacaktır. “Bireysel çalışma yerine grup çalışmasını yeğleyen çocukların estetik sevgileri yoğundur” (Gürtuna, 2003: 88-89).

Karşı cinsler birbirlerine ilgi duymakta ve yaptıkları resimlerde bunu yansıtmaktadırlar. Çizdirilen bazı resimlerde kalp imgelerinin olması bunun göstergesidir.

Ergen “Ben yerine benden başka kişilerde var, der. Yeni düşüncelere açık olup gelecek hakkında düşünmeye ve bunlardan olası sonuçlar çıkarabilirler. Başkalarının görüşleriyle kendilerinkini kıyaslayabilirler. Fiziksel, cinsel ve duygusal statüleriyle birlikte yeni edindikleri bilişsel yetileri teorik ve sosyal sorunlara karşı ilgilerinin artmasında yardımcı olur (Artut, 2004: 212). Eleştirel yönleri gelişmekte kendilerinin ve çevresindeki kişilerin tutum ve davranışlarını karşılaştırabilirler. Bu durum yaptıkları resimleri başkaların resimleriyle karşılaştırabilmelerinde de görülmektedir (Kırıçoğlu, 1991: 102).

Bu dönemdeki çocuklara resimsel sorunları çözmeleri için teorik resim bilgileri verilmelidir. (Kırıçoğlu, 1991: 102). Gördükleri nesnelere ve figürlerin boyutlarına, oranlarına, renklerine, perspektifine, cins ayırımına dikkat eder, gerçeğe benzetmeye çalışırlar. Ergene uzak-yakın ilişkisi, mekân, boşluk, küçüklük büyüklük etkisi gibi bilgilerin öğrencilere perspektif bilgisi öğretilerek mutlaka verilmesi gereklidir. Ergenliğin başlangıcında açık koyu ilişkisi öğretilmeli ergenliğin orta ve ileri dönemlerinde ışık –gölge kavramlarını öğretilmesi gerekmektedir. Çünkü bu evrede bu kavramları algılayacak ve öğrenebilecek zekâ düzeyindedirler. 14 yaşına doğru artık ışık gölge vererek üç boyutu nesne ve figürlere kazandırabilen ergenler görülmektedir.

Resim 5: Mantık Dönemi Resmi

Yukarıdaki resimde çocuğun resimlerinde figürü işleyişi, mekan olgusu, üç boyut ve temayı anlatısı açısından kendini gerçekleştirdiği görülmüştür.

Çizdirilen resimlerde konulara bakıldığında; temalarında özgürlük, adalet, dürüstlük, eşitlik gibi toplumsal değerleri bu dönemde kazandıkları ve resimlerine işledikleri görülmüştür.

Hafıza, görsel zekâ, sözel zekâ (Steinberg, 2007: 94)¹⁶ bu dönemde belirgin gelişme göstermektedir. Resmin en önemli yönü de görsel zekâ ile çözümlenmesi, eleştirilmesi, çizilmesidir. Bu gelişim evresi resimsel gelişim için en önemli evredir. Bu evrede çocuklara bol miktarda resimsel etkinlikler yaptırılmalıdır. Ergen figürleri daha ayrıntılı çözümlenmekte ve çizimlerinde bunu yansıtmaktadır.

¹⁶ STEINBERG, Lawrence. Ergenlik, Figen Çok (Ed), Ankara: İmge Kitapevi, 2007.

Bu dönemde ergen resimlerinde kendini daha iyi ifade etmektedir. Bunun nedeni de sahip olduğu bilgi düzeyinin artması ve kendi üzerine düşünebilme yetisidir. Ergen kendi içe bakışıyla yanlış ve doğrularını, karakterini, zekâ düzeyini vs. daha iyi bilir.

Ellerin ve ayakların bedenin diğer bölümlerinden daha hızlı gelişmesi sonucu meydana gelen sakarlık sonucu el zihin koordinasyonu sağlanamamaktadır. Ergenlik döneminde el zihin koordinasyonunu sağlayabilmek için ergenler özellikle resimsel faaliyetlerde bulunmalı. Karalama dönemindeki el zihin koordinasyonu ile ergenlik dönemindeki el zihin koordinasyonu kurma ilişkisi farklıdır

Çocukların imgelem ve hayalden yoksun oldukları söylenemez. Fakat çocuklar sadece gördükleri ve öğrendikleri ile sınırlı bir hayal gücüne sahiptirler. Düşündüklerini ve yaptıkları resimler olan ile sınırlıdır. Ergenler ise olabilecek durum ve olayları da resmedebilir. Olmayan fakat olabilecek bir durumu da resmedebilir. Olasılık düşünceleri oluşmuştur. (Steinberg, 2007: 83-87; Gander ve Gardiner, 2007: 440¹⁷). Soyut resimlerin çizilmesi de bu bulguyu doğrulamaktadır. Sadece kendi ve çevresindeki obje ve figürleri çizmekle yetinmez aynı zamanda hayal gücündeki kişileri de resmeder. Hatta figürler resimde soyut form olarak kendince ergen tarafından bir düşünce boyutu oluşturulabilir.

Bu dönem ergenleri güncel olay ve sorunlara duyarlıdır. Örneğin bir ölümün ardından onu resmetmesi ya da Filistin konulu bir resimde bombalanan evleri ve ölen insanları resmetmesi örnektir.

Bazı ergenlerin resimde yazı kullanmaları ergenin kendisini ifadede yetersiz kaldığı noktada ya da dilsel gelişimi yüksek olması dolayısıyla resimsel ifadeden çok dili kullanmaları ile ilgilidir. Resimde konuşmaları yazıyla ifade resimsel gelişimi engellemektedir. Hatta bazen resimlerinde insan figürü çizimlerinde figürleri birbiriyle karikatür edasıyla konuşturılmaktadır.

2. YÖNTEM

Nitel araştırma deseni olup, araştırmayı bir çözüme kavuşturma amacıyla; kitap, makale, tez, internet ortamında veri tarama ve toplama yöntemi uygulanmıştır. Her yaş grubu için 20' şer resim yaptırılıp her dönem kendi içinde betimsel yol ile analiz edilmiştir. Elde edilen veriler ile çocukların çizgisel gelişim dönemlerine ait bilgilerle kıyaslanıp benzer ve farklı yönler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Öğrencilerin seçiminde random metodu uygulanıp kura ile seçilen bir sınıftan öğrenciler arasından yine kura ile seçilen öğrencilere uygulamalar yaptırılmıştır.

---

¹⁷ GANDER, Mary. J. ve Gardiner, Harry W.. Çocuk ve Ergen Gelişimi, Bekir Onur (Çev), Ankara: İmge Kitapevi, 2007.

3. BULGULAR

3.1. Karalama Evresinde Yer Alan Çocuklara Yaptırılan Uygulamalara Yönelik Değerlendirmeler;

a- Çocuklara çizdirilen resimlerde mandala görülen resim sayısı:

Mandala çizimi 2 yaş grubunda 20 çocuktan 4 öğrencide görülmüş 16'sında görülmemiştir. 3 Yaş grubunda 20 çocuktan 15 tanesinde görülmüş 5'inde görülmemiştir.

b- Çocuklara çizdirilen resimlerde mandala çizimlerinin içlerinde boyama yada karalama şekli:

2 yaş grubundaki çocuklarda var olan 4 mandala çiziminin 2 sinin içi boyanmış, 2 tanesinin de içi karalanmıştır.

3 yaşındaki çocukların çizdikleri 15 mandala çiziminin 9 tanesinin içi boyanmamış yada taranmamış, 6 tanesinin içi boyanmış yada taranmıştır.

c- Bu dönem çocuklarının çizdikleri figürlerin ve mandala çizimlerinin tamamı boşluk içindedir yani karalama evresi çocuklarda mekan olgusu yoktur bilgisi doğrulanmaktadır.

d- Bu dönem çocukların çizdikleri figürlerde; 2 yaş grubu çocuklardan 2'si çizgiyle vücudu vermeye çalışmış 1'i boyamayla vermiş, 1 ise sadece mandala olarak çizmiştir. Çizimlerdeki mandalalar rastgele orantısız çizilip yerleştirilmiştir. 3 yaş grubu çocukların çiziminde ise çoğunluğu vücudu büyük formda, çift dikey çizgi ile vermeye çalışmıştır. Çizilen figürlerde oran-orantı görülmemektedir.

e- Bu dönem çocukları genelde figürleri ve mandalaları yan yana yada dağınık çizmektedirler. 2 yaş grubu 4 çocuktan 3 ü mandalaları yan yana çizmiş diğeri ise tek mandala çizmiştir. 3 yaş grubu 15 çocuktan 3'ü figürleri yan yana, 7 tanesi tek, 5 tanesi kompozisyon içerisinde karışık biçimde figürleri çizmiştir. Figürlerde arka ön ilişkisi olmadığından perpektiften söz edilemez.

3.2 Şema Öncesi Evresinde Yer Alan Çocuklara Yaptırılan Uygulamalara Yönelik Değerlendirmeler;

a- Çocuğun dünyası öznel bir durumu anlatır, çocuğun algıladıklarını anlatır. Bu algıladığı dünyayı yansıtırken en çok başvurduğu şey kendisini ifade etmesidir. Çocukların çizmiş oldukları resimlerde kendini ve çevresindekilerini figürleştirilmesi resimlerde kendini ve çevresini yansıtmasını bilgisiyyle örtüşmektedir.

b- 4 yaş grubu çizim yaptırılan 20 çocuktan 15 tanesi aile ve arkadaşlar temalı çizim yapmış, 2 tanesi sadece kendini resmetmiş, 3 tanesi ise ya karalama yapmış yada figür içermeyen çevre resmi çizmiştir.

5 yaş grubu 20 çocuktan 7 çocuk kendisini tek başına ve çevresiyle çizmiş, 1 çocuk karalama yapmış, 3'ü arkadaşlarıyla çizmiş, 9 tanesi kendisini ailesiyle birlikte kompoze etmiştir.

6 yaş grubu 20 çocuktan 4' ü sadece figürsüz çizim yapmış, diğer 16 tanesi ise kendisi, dış dünyası, ailesi ve arkadaşlarını konu edinmiştir.

c- Şema Öncesi dönem çocuklarının çizdikleri figürlere verdikleri form biçimleri tam şema biçiminde değil sembol formundadır. Ayrıca formlar karalama evresine göre daha biçimli ve düzenlidir.

d- Şema öncesi dönemi çocuklarında röntgen resim;

4 yaşındaki çocukların çizdikleri 20 resmin içerisinde 4 tane çocuğun çizdiği ev imgesi içerisine çizilen figürlerle röntgen resim çizdikleri görülmüştür.

5 yaşındaki çocukların 20 resminde 5 tane çocuğun çizdiği ev imgesi içerisine çizilen figürlerle röntgen resim çizdikleri görülmüştür.

6 yaşındaki çocukların 20 resminde 2 tane çocuğun çizdiği ev, 2 tane araba imgesi içerisine çizilen figürlerle röntgen resim çizdikleri görülmüştür.

e- Şema öncesi dönem çocukların resimlerinde perspektif;

4 yaşındaki çocukların 20 resminde 2 tane çocuğun çizdiği güneş imgesi uzakta , 1 tane çocuğun çizdiği uçak imgesiyle çok azda olsa perspektif algısı hissedilmekte fakat çoğunlukta figür ve nesnelerin yan yana ve aynı boyda çizilmesiyle perspektif görülmemektedir.

5 yaşındaki çocukların 20 resminde 5 tane çocuğun çizdiği güneş imgesi uzakta çizilmesi ile çok azda olsa perspektif algısı hissedilmekte fakat çoğunlukta figür ve nesnelerin yan yana ve yaklaşık olarak aynı boyda çizilmesiyle perspektif görülmemektedir.

6 yaşındaki çocukların 20 resminde 4 tane çocuğun çizmiş olduğu nesnede küçüklük büyüklük ile , 4 tane çocuğun çiziminde ise güneşin köşede ve küçük çizilmesiyle uzaklık etkisiyle 2 tanesinde bulutların uzakta ve küçük çizilmesiyle az da olsa perspektif hissedilse de genel ifadeyle perspektif görülmemektedir.

f- Figürlerin ve nesnelerin yan yana ve hemen hemen aynı boyda çizilmesi bu yaş grubun genel bir özelliği olup 4 yaş grubundaki çocuklardan 9 tanesinde, 5 yaş grubundaki çocuklardan 9 tanesinde, 6 yaş grubundaki çocuklardan 8 tanesinde görülmüştür. Yaş ilerledikçe büyüklük küçüklük oranının nispeten arttığı ve gerçeğe yakınlaşmaya başladığı görülmüştür.

g- Şema öncesi dönem çocukların resim çizimlerinde figür mekan ilişkisi;

4 yaşındaki çocukların 20 resminde 2 çocuğun kağıdın alt kısmında yatay çizgi halinde çizdiği zikzaklarla, 7 si ise yeri çizgi halinde boyayarak vermeye çalışmıştır.

5 yaşındaki çocukların 20 resminde 2 çocuğun kağıdın alt kısmında yatay çizgi halinde çizdiği zikzaklarla, 7 si ise yeri çizgi halinde boyayarak vermeye çalışmıştır.

6 yaşındaki çocukların 20 resminde 2 tane çocuğun çizdiği resimde zikzaklı çizgi ve boyama, 4 tane çocuğun kağıdın alt kısmını, 1 çocuğun yer çizgisi, bir çocuğunda çimenlerle mekan olgusunu vererek figürü mekanla ilişkilendirmişlerdir. Birebir figürle mekan olgusu verilirse de yer çizgileriyle çocukların yarısı mekan olgusunu oluşturmuştur.

h- Resimde düzleme yatırma özelliği figürlerde görülmemiştir.

i- Şema öncesi dönem çocukların resimlerinde çöp adam ve sembol şeklindeki figür;

4 yaşındaki çocukların 20 resminde 14 çocuğun çöp adam çizdiği 3 çocuğun ise sembol şeklinde figür çizdiği görülmüştür.

5 yaşındaki çocukların 20 resminde 8 çocuğun çöp adam çizdiği 8 çocuğun ise sembol şeklinde figür çizdiği görülmüştür.

6 yaşındaki çocukların 20 resminde 6 çocuğun çöp adam çizdiği 11 çocuğun ise sembol şeklinde figür çizdiği görülmüştür.

j- Şema öncesi dönem çocukların resimlerinde figürlerde ayrıntı görülmektedir.

4 yaşındaki çocukların 20 resminde 1 çocuğun saç, kaş, kirpik gibi ayrıntılara girdiği diğer çizilen figürlerde çoğunda saç çizildiği görülmüştür.

5 yaşındaki çocukların 20 resminde 10 çocuğun saç, etek, dudak gibi ayrıntılara girdiği 1 çocuğun ise etekte süsleme yaptığı görülmüştür. 6 yaşındaki çocukların 20 resminde 10 çocuğun saç, etek, dudak, kaş süsleme gibi ayrıntılara girdiği görülmüştür.

3.3 Şema Evresinde Yer Alan Çocuklara Yaptırılan Uygulamalara Yönelik Değerlendirmeler;

a- Şema evresindeki çocukların resimlerinde görülen şemalar;

7 yaş grubu 20 çocuktan tamamının resminde şema görülmüş ayrıca resimlerde 4 tane çocuğun çizdiği figürlerde sembole rastlanmıştır.

8 yaş grubu 20 çocuktan 19'unun resminde şema görülmüş, 1 tane resimde sembol görülmüş, 19 resimden bir tanesinde ise hem sembol hem de şema görülmüştür.

Şematik dönem özelliği resimlerin hemen hemen tamamında şema görülmüştür. Var olan bilgi ile bulgu uyumaktadır.

b- Şema evresindeki çocukların resimlerinde görülen figürlerin gerçek formlarında ve renklerinde verilmesi;

7 yaş grubu 20 çocuktan 14'ü figürlü resim çizmiş bunlardan 6 tanesi figürleri karalama evresi özelliği taşıyan Cin Ali çizimi ile, 3 tanesi figürleri sembol formunda, 5 tanesi ise şema formunda figürleri resmetmiştir. Yine 14 figürden 5 tanesi içi boyanmamış, 1 tanesi gerçek renginin dışında çizilmiş, 8 tanesi de gerçek renginde çizilmeye çalışılmıştır.

8 yaş grubu 20 çocuktan 14'ü figürlü resim çizmiş bunlardan 1 tanesi figürleri karalama evresi özelliği taşıyan Cin Ali çizimi ile, 2 tanesi figürleri sembol formunda, 10 tanesi ise şema formunda figürleri resmetmiştir. Yine 14 figürden 3 tanesinin içi boyanmamış, 1 tanesi gerçek renginin dışında çizilmiş, 9 tanesi de gerçek renginde çizilmeye çalışılmıştır.

Bu bulgulara dayanarak şematik dönem çocukları çoğunlukla yaşları da ilerledikçe figürleri gerçek formunda ve renginde vermeye çalışırlar bilgisiyle bulgular örtüşmektedir.

c- Şema evresindeki çocukların resimlerinde görülen insan figürüne çok ilgi gösterme, hatta abartarak çizme, ayrıntı verme;

7 yaş grubu 20 çocuktan 14'ünün resminde figür çizilmiş olup, ortalama her resimde 3 figür çizilmiştir. Figürlerin çizimlerinde; ifadelerde mutluluk, harekette yönelme ve ayrıca ayrıntı gösterme (toka, şapka, saç..) görülmüştür.

8 yaş grubu 20 çocuktan 14'ünün resminde figür çizilmiş olup, her resimde ortalama 3 figür çizilmiştir. Figürlerin çizimlerinde; ifadelerde mutluluk, harekette yönelme, ayrıca ayrıntı gösterme (boyun, saç gibi uzuvların çizimi) ve toka, şapka gibi nesnelerin çiziminde de abartı görülmüştür. Ayrıca daha çok arkadaşlarla birlikte figürler resmedilmiştir.

Bu dönem çocukları yoğun figür çizimi yapmış, kısmen bazıları tarafından hiç figür çizilmemiştir. Bu durumda çocuğun kendisini ve çevresini çizip özellikle figürlere eğilimi bilgisiyle bulgular arasında az da olsa tutarsızlık oluşturmaktadır.

d- Şema evresindeki çocukların resimlerinde görülen sosyal ilişkilerde artma;

6 ve 7 yaş grubu öğrencilere yaptırılan resimlerde çizilen resimlerde figür oranının artışı, ortalama 3 figürün çizilmesi ve bu figürlerin genelde okul ortamındaki arkadaşlarını içermesi sosyal ilişkileri ve okula adapteyi göstermektedir. Her yaş grubunda 6 öğrencinin hiç figür çizmemesi de öğrencilerin bir kısmının sosyal ilişkilerdeki durumu ile ilgili tartışma oluşturmaktadır. Sosyalleşme ve çevreyi tanıma bulgusu görülmekte fakat bazı öğrencilerle ilgili soru işareti oluşarak bilgiyle çatışmaktadır.

e- Şema evresindeki çocukların resimlerinde görülen figürlerin başlarının profilden çizimi;

7 yaşındaki çocuklardan figür çizimi yapan 14 çocuktan 4'ü figürlerin başlarını profilden çizmiştir.

8 yaşındaki çocuklardan figür çizimi yapan 14 çocuktan 4'ü figürlerin başlarını profilden çizmeye çabalamıştır.

Bu yaş grubu çocukları genelde figürlerin başlarını kısmen vermeyi başarmaktalar bilgisi bulguya desteklenmiştir.

f- Şema evresindeki çocukların resimlerinde görülen oval, dikdörtgen, üçgen, kare gibi geometrik ya da düzensiz şekillerden oluşan vücut şemasından faydalanması ve yaş ilerledikçe gerçeğe benzemesi;

7 yaşındaki çocuklardan figür çizimi yapan 14 çocuktan 6 tanesi bu bulguya uygun çizim yapmış, 9'u uygun çizim yapmamıştır.

8 yaşındaki çocuklardan figür çizimi yapan 14 çocuktan 10 tanesi bu bulguya uygun çizim yapmış, 4'ü uygun çizim yapmamıştır.

Genel itibariyle geometriksel formlarla çizim yapılmıştır. Yaş ilerledikçe vücutlar gerçek formlarına uygun hale getirilmeye çalışılmıştır.

g- Şema evresindeki çocukların resimlerinde görülen figürlerde hareket:

7 yaşındaki çocuklardan figür çizimi yapan 14 çocuktan 9 tanesinde ellerini açma, profilden bakma, ayaklarını uzatma, ip tutma gibi hareketler görülmüştür

8 yaşındaki çocuklardan 14 figür çizimi yapan çocuktan 11 tanesinde ellerini açma, kollarını uzatma, vücudunu profile yönlendirme, profilden bakma, ayaklarını uzatma, ip ve mendil tutma gibi hareketler görülmüştür.

Bu dönem çocuklarının figürlere hareket verebilme bilgisi bulgularla doğrulanmıştır.

h- Şema evresindeki çocukların resimlerinde görülen figürlerde 14 çocuğun çizdiği figürlerin büyük çoğunluğu nesnelere oranla küçüklük büyüklük oranı doğruya yakınlaşmış böylece oran-orantı, perspektif gibi durumlar daha sağlıklı olmuştur.

i- Şema evresindeki çocukların resimlerinde görülen figürlerde 14 çocuğun çizdiği figürlerin büyük çoğunluğu asıl renkleriyle çizilmeye çalışılmıştır.

j- Şema evresindeki çocukların resimlerinde görülen figürlerde büyük çoğunlukla cinsiyete uygun çizimler yapılmıştır. Kızlarda saç, etek, toka gibi parçalar çizilmiştir.

3.4. Gerçekçilik Dönemi'nde (Gruplaşma) Yer Alan Çocuklara Yaptırılan Uygulamalara Yönelik Değerlendirmeler;

a- Gruplaşma evresindeki çocukların resimlerinde görülen konuların figürlere ve cinsiyetlere göre ele alınması;

9 yaş grubu 20 çocuktan tamamının resminde arkadaşlık resmi görülmüştür. Her cins kendi cinsiyetle resmetmiştir.

10 yaş grubu 20 çocuktan tamamının resminde arkadaşlık ifadeleri vardır. 13 tane çocuğun resminde kendi hem cinsleri çizilmiş, 7 tanesinde iki cins birden çizilmiştir. Ayrıca kızların çiçek, kalp, topuklu ayakkabılar, kelebek gibi nesnelere ve figür çizdikleri görülmüştür.

11 yaş grubu 20 çocuktan 4 tanesi figürlü çizim yapıp, kendi hem cinslerini çizmişlerdir. Diğer kalan 16 resimde gerek toplumsal yargılar gerekse çizgi filmlerin etkisiyle resimler çizilmiştir. Çok az resimde figür olması tartışmaya açık bir konudur. Konularda ortak olarak kullanılan nesnelere kuş, çiçek arı gibi öğelerdir. Kızlar genelde süslü etekli, tokalı kirpikli, nesnelere tercih ederken erkekler silah, tank, uçak, savaş, dinazor, sünger bob gibi çizgi film karakterlerini de içine alan nesnelere tercih etmiştir.

b- Gruplaşma evresindeki çocukların resimlerinde görülen gerçeği yakalama çabası, oran-orantı, perspektif, hareket, renk

Yaş ilerledikçe gerçeği formsal anlamda yakalama çabası arttığı görülmüştür. Oran-orantının kurulmaya başlandığı, uzağa gittikçe nesnelere küçülmeye başladığı ve perspektifin görülmeye başladığı görülmüştür. Resimlerde yer alan figürlerin aşırı hareketli olduğu görülmüştür. Örneğin; ele ele tutuşma, şemsiye tutma, yüzlerde mutluluk, korku gibi ifadelerin olması, iki kolu aynı yöne uzatabilme, figüre oturma etkisi vermeye çabalaması, sepet tutma, köpek gezdirme gibi. Ayrıca boyanmamış figürlerin yanında çoğu figürlerin gerçek renkleriyle renklendirildiği görülmüştür. Figürlerde gerçeği yakalama çabasının tam gerçeğe yaklaşmadığı ve katı bir gerçekçiliğin olduğu görülmüştür.

c- Gruplaşma evresindeki çocukların resimlerinde görülen soyut ifade

9 yaş grubu 20 çocuktan 3'ünün resminde kalp imgesiyle soyut anlatım vermeye çalıştığı görülmüştür.

10 yaş grubu 20 çocuktan 7'sinin resminde soyut anlatım vermeye çalıştığı görülmüştür. Örneğin; Çocuğu kucaklayan ev, dünyanın etrafında dizilmiş ele ele çocuklar, kalp imgeleri, el ele tutuşmuş evler

9 yaş grubu 20 çocuktan 3'ünün resminde soyut anlatım vermeye çalıştığı görülmüştür.

3.5. Mantık Evresinde Yer Alan Çocuklara Yaptırılan Uygulamalara Yönelik Değerlendirmeler;

a- Yaş ilerledikçe bu dönem çocuklarında soyut imge kullanımını artmaktadır. Resim yaptırılan ergenlerin çoğu resimlerinde soyut imge kullanmıştır. Çocuklar resim çizerken somut ifade biçimini kullanırken, ergen resmi çizerken nesnelere ve kavramları somut imgeleri kullanmakla yetinmez, aynı zamanda soyut biçimler ve şekiller de kullanabilir, duygu ve düşüncelerini bu şekilde anlatabilir. Özgürlüğü bir çocuk, televizyon izlemesi, parkta oynaması gibi temalarla resmederken; bir ergen ayağındaki pranganın zincirinin kırılmış şeklini özgürlük olarak ifade edip çizebilir, soyut düşünebilir. Soyut ve çoklu düşüncenin bir ürünü olan karikatür, espiri gibi ifadeler ergenlerde görülmektedir.

Sanat eğitimcileri ergenlere karikatür, espiri ve düşündürücü resimlerin yaptırılacağı şarkı ve atasözlerinden çıkardıkları anlamları resmetmelerini isteyerek ergenleri düşünmeye, düşünürken eğlendirmeye ve öğrenmeye yönlendirip kıvrak zekâ gelişimini artırmalıdır. Mantık dönemindeki çocuklarında bu tür özellikler görülmüş bulgulardan yola çıkılarak bu veriler oluşturulmuştur.

- b- Resim yaptırılan 60 ergenden 20'sinde kopyaya başvurulduğu görülmüştür. Ergenler gerçeği yakalama çabasından ötürü bu yola başvurumaktadırlar.
- c- Resim yaptırılan 60 ergenden 42'sinde resimler gerçek boyut, renk ve perspektife uygun çizildiği görülmüştür. Resimler gerçek renklerinde, boyutlarında, perspektife uygun şekilde yoğunlukla çizildiği görülmüş. Yaş ilerledikçe gerçeği daha çok verebilmektedir.
- d- Bu dönemde ergenler toplumsal ilişkilere girdikleri için arkadaşlar ile ilişkiler kurmaktadır. Resimlerinde de oyun oynarken vb. arkadaşlarıyla oluşturdukları sosyal durumlar görülür. Çizdirilen resimlerde yoğunlukla görülmektedir.
- e- Bu dönem ergenleri güncel olay ve sorunlara duyarlıdırlar. Örneğin bir ölümün ardından onu resmetmesi ya da Filistin konulu bir resimde bombalanan evleri ve ölen insanları resmetmesi örnektir.
- f- Ergenlerin çoklu düşünme ve olasılık yönlerinin gelişmesinden bir resimde birden fazla olayı imgelemeye başlarlar, fakat bu çizdirilen resimlerde az oranda görülmüştür.
- g- Bazı çocuklar resimlerinde yazı kullanmıştır. Bazı ergenlerin resimde yazı kullanmaları ergenin kendisini ifade edemediği noktada ya da dilsel gelişimi yüksek olması dolayısıyla resimsel ifadeden çok dili kullanmaları ile ilgilidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Karalama Evresinde Yer Alan Çocuklara Yaptırılan Uygulamalara Yönelik Bulgular:

a- Elde edilen verilere göre; Mandala çizimi 3 yaş sonrası yoğunlukla çocuk resimlerinde görüldüğü verisine uygundur.

b- Verilerden yola çıkıldığında karalama dönemi çocuklarının çizdikleri mandala resimlerinin içerikliğini çoğunlukla boyamadıkları sonucuna ulaşılır. Elde edilen bulgulara göre karalama dönemi çocuklarının mandala ve figürlerin içeriğini boyadıkları bilgisiyle tezat oluşturmaktadır.

c- Bu dönem çocuklarının çizdikleri figürlerin ve mandala çizimlerinin tamamı boşluk içindedir yani karalama evresi çocuklarda mekan olgusu yoktur bilgisi doğrulanmaktadır.

d- Bu dönem çocukların çizdikleri figürlerde oran-orantı görülmemektedir. Figürlerde oran-orantının olmaması bilgileri elde edilen verilerle uyumsuzdur.

e- Bu dönem çocukları genelde figürleri ve mandalaları yan yana yada dağınık çizmektedirler. Figürlerde arka ön ilişkisi olmadığından perpektiften söz edilemez. Karalama döneminde yer alan çocuklarda perspektif olmadığı verisiyle elde edilen bulgular örtüşmektedir.

Şema Öncesi Evresinde Yer Alan Çocuklara Yaptırılan Uygulamalara Yönelik Değerlendirmeler;

- a- Çocukların çizmiş oldukları resimlerde kendini ve çevresindekilerini figürleştirilmesi resimlerde kendini ve çevresini yansıtmamasını bilgisiyyle örtüşmektedir.
- b- Elde edilen verilere göre çizilen resimlere bakıldığında; Şema öncesi dönem çocuklarının aile dışında kısmen de olsa çevreyi de tanımaya başladıkları bilgisiyyle örtüşmektedir.
- c- Şema Öncesi dönem çocuklarının çizdikleri figürlere verdikleri form biçimleri tam şema biçiminde değil sembol formundadır. Ayrıca formlar karalama evresine göre daha biçimli ve düzenlidir. Bu bulgu var olan sembol form çizme bilgisiyyle örtüşmektedir.
- d- Elde edilen bulgulara bakıldığında; Röntgen resim şema öncesi dönemde görüldüğü bilgisi doğru olmakla birlikte yoğun bir şekilde görülmediği bulgusu tartışılması gereken bir durum olarak görülmektedir.
- e- Şema öncesi dönem çocuklarında yaş büyüdükçe perspektif algısı hissedilse de perspektif görülmemektedir.
- f- Yaş ilerledikçe oran orantıda büyüklük küçüklük ayrımının nispeten arttığı ve gerçeğe yakınlaşmaya başladığı görülmüştür.
- g- Şema öncesi dönem çocukların resim çizimlerinde figür mekan ilişkisinde birebir figürle mekan olgusu verilme de yer çizgileriyle çocukların yarısı mekan olgusunu oluşturmuştur.
- h- Resimde düzleme yatırma özelliği figürlerde görülmemiştir.
- i- Bu dönem çocuklarının yaşları ilerledikçe çöp adamdan sembol şeklindeki figürlere geçişlerinin ve figürel gelişim gösterdikleri görülmektedir.
- j- Bu dönem çocuklarının yaşları ilerledikçe figürlerde ayrıntı ve süslemeye gittikleri görülmüştür. Çocukların çizimleri basit gibi görünse de ayrıntılı bir şekilde figürü resmetmektedirler. Bu bulgu çocukların bu dönemde figürlerde ayrıntıları çizmesi bilgisiyyle örtüşmektedir.

Şema Evresinde Yer Alan Çocuklara Yaptırılan Uygulamalara Yönelik Sonuçlar;

- a- Şematik dönem özelliği resimlerin hemen hemen tamamında şema görülmüştür. Var olan bilgi ile bulgu uyusmaktadır.
- b- Elde edilen bulgulara dayanarak şematik dönem çocukları çoğunlukla yaşları da ilerledikçe figürleri gerçek formunda ve renginde vermeye çalışırlar bilgisiyyle bulgular örtüşmektedir.
- c- Bu dönem çocukları yoğun figür çizimi yapmış, kısmen bazıları tarafından hiç figür çizilmemiştir. Bu durumda çocuğun kendisini ve çevresini çizip özellikle figürlere eğilimi bilgisiyyle bulgular arasında az da olsa tutarsızlık oluşturmaktadır.

- d- Elde edilen bulgulara bakıldığında; Sosyalleşme ve çevreyi tanıma bulgusu görülmekte fakat bazı öğrencilerle ilgili soru işareti oluşarak bilgiyle çatışmaktadır.
- e- Bu yaş grubu çocukları genelde figürlerin başlarını kısmen vermeyi başarmaktalar bilgisi bulguyla desteklenmiştir.
- f- Şema evresindeki çocukların resimlerinde görülen oval, dikdörtgen, üçgen, kare gibi geometrik ya da düzensiz şekillerden oluşan vücut şemasından faydalanması ve yaş ilerledikçe gerçeğe benzemesi;
Genel itibariyle geometriksel formlarla çizim yapılmıştır. Yaş ilerledikçe vücutlar gerçek formlarına uygun hale getirilmeye çalışılmıştır.
- g- Şema evresindeki çocukların resimlerinde görülen figürlerde hareket:
Bu dönem çocuklarının figürlere hareket verebilme bilgisi bulgularla doğrulanmıştır.
- h- Şema evresindeki çocuklara çizdirilen resimlerin çoğunda, figürlerin büyük çoğunluğu nesnelere oranla küçüklük büyüklük oranı doğruya yakınlaşmış böylece oran-orantı, perspektif gibi durumlar daha sağlıklı ifade edilmiştir.
- I- Şema evresindeki çocuklara çizdirilen resimlerin çoğunda, figürlerin büyük çoğunluğu asıl renkleriyle çizilmeye çalışılmıştır.
- i- Şema evresindeki çocukların resimlerinde görülen figürlerde büyük çoğunlukla cinsiyete uygun çizimler yapılmıştır. Kızlarda saç, etek, toka gibi parçalar çizilmiştir.

Gerçekçilik Dönemi'nde (Gruplaşma) Yer Alan Çocuklara Yaptırılan Uygulamalara Yönelik Sonuçlar;

Gruplaşma evresindeki çocukların resimlerinde görülen konuların figürlere ve cinsiyetlere göre ele alınması;

- a- Gruplaşma dönemi çocuklarının çizdiği resimlerde her cinsin kendi cinsiyetine uygun resimler çizdiği görülmüş, var olan bilgiyle elde edilen bulgu uyumuştur.
- b- Yaş ilerledikçe gerçeği formsal anlamda yakalama çabası arttığı görülmüştür. Oran-orantının kurulmaya başlandığı, uzağa gittikçe nesnelere küçülmeye başladığı ve perspektifin görülmeye başladığı görülmüştür. Resimlerde yer alan figürlerin aşırı hareketli olduğu görülmüştür. Ayrıca boyanmamış figürlerin yanında çoğu figürlerin gerçek renkleriyle renklendirildiği görülmüştür. Figürlerde gerçeği yakalama çabasının tam gerçeğe yaklaşmadığı ve katı bir gerçekçiliğin olduğu görülmüştür.
- c- Bu grupta yer alan çocukların öğretmen ve sınıflara göre resim gelişimi açısından farklılık gösterebileceği konusu tartışmaya açıktır. Genel itibariyle bakıldığında soyut anlatıma kısmen de olsa gruplaşma dönemindeki çocukların başvurdukları görülmektedir.

Mantık Evresinde Yer Alan Çocuklara Yaptırılan Uygulamalara Yönelik Değerlendirmeler;

a- Yaş ilerledikçe bu dönem çocuklarında soyut imge kullanımını artmaktadır. Resim yaptırılan ergenlerin çoğu resimlerinde soyut imge kullanmıştır. Çocuklar resim çizerken somut ifade biçimini kullanırken, ergen resmi çizerken nesnelere ve kavramları somut imgeleri kullanmakla yetinmez, aynı zamanda soyut biçimler ve şekiller de kullanabilir, duygu ve düşüncelerini bu şekilde anlatabilir. Özgürlüğü bir çocuk, televizyon izlemesi, parkta oynaması gibi temalarla resmederken; bir ergen ayağındaki pranganın zincirinin kırılmış şeklini özgürlük olarak ifade edip çizebilir, soyut düşünebilir. Soyut ve çoklu düşüncenin bir ürünü olan karikatür, espiri gibi ifadeler ergenlerde görülmektedir. Sanat eğitimcileri ergenlere karikatür, espiri ve düşündürücü resimlerin yaptırılabilceği şarkı ve atasözlerinden çıkardıkları anlamları resmetmelerini isteyerek ergenleri düşünmeye, düşünürken eğlendirmeye ve öğrenmeye yöneltip kıvrak zekâ gelişimini artırmalıdır. Soyut biçimleri resimde ifade etmek istediği figürün kendisi ya da düşüncesi ve duygusu olarakta soyut ifade edebilmektedir. Mantık dönemindeki çocuklarında bu tür özellikler görülmüş bulgulardan yola çıkılarak bu veriler oluşturulmuştur.

b- Bazı ergenler gerçeği yakalama çabasıyla ötürü kopyaya başvururlardır. Figür çizimlerinde birebir benzetme kaygısı duymakta çevresinde yer alan resimsel materyallerden yararlanarak figürleri resmetmeye çabalamaktadır.

c- Figürler gerçek renklerinde, boyutlarında, perspektife uygun şekilde yoğunlukla çizildiği görülmüş. Yaş ilerledikçe gerçeği daha çok verebilmektedir.

d- Bu dönemde ergenler toplumsal ilişkilere girdikleri için arkadaşlar ile ilişkiler kurmaktadır. Resimlerinde de oyun oynarken vb. arkadaşlarıyla oluşturdukları sosyal durumlar görülür. Çizdirilen resimlerde yoğunlukla figürlerde toplumsal ilişkiler, güncel olay ve sorunlara duyarlı oldukları görülmektedir.

e- Ergenlerin çoklu düşünme ve olasılık yönlerinin gelişmesinden bir resimde birden fazla olayı imgelemeye başlarlar, fakat bu çizdirilen resimlerde az oranda görülmüştür.

f- Bazı çocuklar resimlerinde yazı kullanmıştır. Bazı ergenlerin resimde yazı kullanmaları ergenin kendisini ifadeye yetersiz kaldığı noktada ya da dilsel gelişimi yüksek olması dolayısıyla resimsel ifadeden çok dili kullanmaları ile ilgilidir.

g- Ergenler özgürlüğü genelde doğada bulunmakta bulurlar. Bunun nedeni ergenlerin aile içindeki, okuldaki ve toplum içindeki kurallardan doğanın onları arındırması, sanayi toplumunun baskısından kurtulma ortamının ve de şehrin apartmanlardan oluşan boğucu havasından kurtulma isteğinden kaynaklanmaktadır. (Geçen, 2009:65)¹⁸

¹⁸ GEÇEN, Fahrettin. 12-15 Yaş Ergenlerin Resimlerinde Görme Biçimleri (Malatya örneği), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2009.

Çocuklarda meydana gelen fiziksel ve bedensel gelişimlerin; resimde yer alan figürlerin formlarını etkilediği, bilişsel ve toplumsal gelişimin ise; bilgi ve anlatım tarzı itibarıyla resimde zengin bir figür anlatımı gibi kazanımlar oluşturduğu görülmüştür.

Çocuklarda kendi içsel duygu ve düşünce tepilerini, zeka düzeylerini, kişiliklerini resimlerine yansıtmaktadır. Küçük çocuklar kendi dünyalarını resmettiklerinden resimlerinde kullandıkları figür ve nesnelere bir nevi onları da yansıtmaktadır. “Golomb , bilişsel gelişim açısından en çok bilginin çocukların insan figürü çizimlerinden elde edildiğini ve çocukların tipik olarak karalamadan ilk temsili şekillere ve formlara, daha sonra da karmaşık insan figürü tasarımlarına doğru ilerlediklerini saptamıştır”(Dağlıoğlu, Deniz, 2011:19).

Aynı çizgisel dönemde yer alan çocukların figürlerde benzer nitelikte form vermeleri örnektir. Bundan ötürü çocukların çizdiği resimler kendi içerisinde belirli dönemlere ayrılmıştır. Bu dönem içerisinde çocuğun en belirgin çizimlerden biride figür çizimidir. Figür çizimi ile çocuğun yer aldığı dönem özellikleri içerisinde yeri tespit edilebilmektedir.

Çocukların çizgisel gelişimine önem vermek onun sadece bilişsel ve yetenek gelişimini sağlamamaktadır. Aynı zamanda sanat meşgale haline geldiğinde düşünme ve odaklanma yönü insanlarda yer değiştirmektedir. Sanat insanların negatif düşünceler yerine pozitif düşünceler kazanarak biyolojik ve psikolojik olumsuz etkilere maruz kalmasını engellemektedir. Ayrıca kişi başarıya duygusuyla tekrar özgüven tazelemekte ve de geleceğe dönük karamsarlık yerine umut taşımaktadır (Geçen, 2015:187)¹⁹

KAYNAKÇA

ARTUT, Kazım. Sanat Eğitimi Kuramları ve Yöntemleri, 3, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004.

BUYURGAN, Serap ve BUYURGAN Ufuk. Sanat Eğitimi ve Öğretimi, 2, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2007.

ÇAĞLAYAN, Nuran. “Zihinsel Engelli Bireylerin Eğitiminde Görsel Sanatlar Dersinin Yeri Ve Önemi” Sosyal Bilimler Dergisi Karabük Üniversitesi, S:1. (2014), S.91-101.

DAĞLIOĞLU, H, Elif ve DENİZ, Ümit. “Okul Öncesi Dönem Çocuklarının İnsan Figürü Çizimlerinin Gelişimsel Açısından Cinsiyete Göre İncelenmesi”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, S:35. (2011), S.016-30.

GANDER, Mary. J. ve Gardiner, Harry W.. Çocuk ve Ergen Gelişimi, Bekir Onur (Çev), Ankara: İmge Kitapevi, 2007.

¹⁹ GEÇEN, Fahrettin. Görsel Sanatlar Uygulamaları ile Özel Eğitim Kapsamında Yer Alan Bireylerin Eğitsel Gelişimleri, OMÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Samsun, 2015.

GEÇEN, Fahrettin. 12-15 Yaş Ergenlerin Resimlerinde Görme Biçimleri (Malatya örneği), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2009.

GEÇEN, Fahrettin. Görsel Sanatlar Uygulamaları İle Özel Eğitim Kapsamında Yer Alan Bireylerin Eğitsel Gelişimleri, OMÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Samsun, 2015.

GÜRTUNA, Sevgi. Çocuk ve Sanat Eğitimi, Morpa Kültür Yayınları, Ankara, 2003.

İSKENDEROĞLU, Levent. Çocuk Resimlerinde Görme Biçimleri, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2006.

İSKENDEROĞLU, Levent ve AYTAÇ, İsmail. Çocuk Resimlerinde Görme Biçimleri, E-Journal Of New World Sciences Academy, S:2. (2010), S.1-11.

KIRIŞOĞLU, Olcay Tekin. Sanatta Eğitim, 1, Demircioğlu Matbaacılık, Ankara, 1991.

MALCHODI, Cathy A.. Çocukların Resimlerini Anlamak. (Çev: Y. Tülin), Epsilon Yayıncılık İstanbul, 2005.

ÖZSOY, Vedat. İlköğretimde Sanat Eğitimi ve Kuramları, Görsel Sanatlar Eğitimi Derneği Yayınları, Ankara, 2005.

STEINBERG, Lawrence. Ergenlik, Figen Çok (Ed), Ankara: İmge Kitapevi, 2007.

ŞENEL, Elif. “Türkiye’de Görsel Sanatlar Eğitiminin Örgütsel Yapılanması”, International Conference on New Trends in Education and Their Implications, S:11. (2010), S.290-295.

YAVUZER, Haluk, Resimleriyle Çocuk, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1998.

YAVUZER, Haluk, Resimleriyle Çocuk, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2003.